

O'ZBEK ADABIYOTDA BADIY SAN'ATLAR TASNIFI

Kenjaboyev Hilolaxon Nurmahamadovna

Andijon viloyati, Paxtaobod tumani

31- maktab Ona tili va adabiyot fani 2- toifali o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy adabiyotda kata ta'sirga ega bo'lgan badiiy san'atlar, shuningdek so'z takroriga asoslangan san'at turi tahlilga tortiladi.

Tayanch so'zlar: adab, takrir, mukarrar, rad, rad-ul matla, tardi aks, tasbe, tasdir, anafora, assonans, epifora, she'riy san'at, badiiy san'at, tor va keng ma'no.

KIRISH

Adabiyot so'nmas ma'naviyat chirog'idir. U tarqatgan nur insonni badiiyatga cho'mdiradi. Adabiyot inson, shuningdek jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, an'anaviy qiyofalarini ochib beradi. Adabiyotda har bir xalqning ona Vatani, o'ziga xos milliy xarakteri, barchaga azaliy bo'lin qolgan insoniylik ufurib turadi. Adabiyot adab so'zidan kelib chiqqan. "Adab" so'zi tor ma'noda adabiyot ilmi ma'nosini anglatadi. Sharq islom olamida hozirgi "adabiyot" istilohi "adab ilmi" deb yuritilgan. Keng ma'noda esa, birinchi navbatda har bir ishda me'yorini saqlash tushunchasini beradi. Bu fazl-u ziynatlar insonni komillika olib chiqadi. Adabiyot komillik sari chorlaydi" [1].

Qo'shimcha qilib aytish mumkinki, adabiyot insonni tarbiyalaydi, uning ong osti ma'naviyatini yuksaltiradi. Adabiyot bizga ruhiy olam bag'ishlaydi. Cho'lpon: "Adabiyot chin ma'nosi ila o'lgan, so'ngan, qoralangan, o'chgan, majruh yaradir, ko'ngilga ruh bermak uchun faqat vujudimizga emas, qonlarimizga qarab singishgan, qora balchiqlarni tozalaydurg'on, o'tkir yurak kirlarini yuvadigan toza ma'rifat suvi, xiralangan oynalarimizni yorug' va ravshan qiladurg'on buloq suvi bo'lganligidan bizga juda kerakdir" deb adabiyotga yuksak darajada ta'rif beradi. Adabiyot jonning badiiy ozuqasi.

Adabiyotni go'zallik bag'sh etadi deb aytganlari rost. Bu go'zallik esa so'z san'ati orqali namoyon bo'ladi. Insonga, butun boshli borliqqa san'at kata ta'sir ko'rsatadi. O'zining

ichki olamini ko‘zgu sifatida qo‘liga topshiradi. Shuning uchun ham “Adabiyot – so‘z sa’ati” deb yuritiladi. So‘z san’ati yordamida adabiyotda asar tarkibiga emotsional-ekspressiv bo‘yoq, mubolag‘aviy tasvir yuklanadi. Badiiy san’atlar adabiyotning she’riyat turi bilan uzviy bog‘liq, ayniqsa mumtoz she’riyat bilan. Badiiy san’atlarning ikkinchi nomi she’riy san’atdir. Shoirning histuyg‘ularini qay tarzda ifodalanishi bu badiiy san’atdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adabiyotimizda shu kungacha badiiy san’atlardan barcha ma’aviyatimiz yulduzlari unumli ravishda foydalanilgan. Buyuk sohibi kalomlar o‘z asarida o‘rni va me’yori bilan qo‘llaganlar. Mavlono Atoiy va Mavlonom Lutfiy, Alisher Navoiy va Zahriddin Muhammad Bobur, Mashrab va Ogahiy, Nodira va Uvaysiy, Furqat va Muqumiy asarlari fikrimiz dalilidir. Shayx Ahmad bin Xudoydod Taroziy “Fununul balog’a” asarida o‘z davrida 10ta she’riy janrlarga tavsif beradi. Bular: qasida, qit’a, masnaviy, tarje, musammat, mustazod, mutavval, fard. Alisher Navoiy ijodida

“Xazoyin ul- maoniy” da she’riy janrlarning 16ta xili mavjud. Ularning barakalisi ruboiydir [2].

Adabiyotimiz ravnaq etgan sayin, saqn’atlarni ich-ichidan o‘rgtanishga zamin yaralgan. A. Hojiahmedovning “She’riy san’atlar va mumtoz qofiya”,

A.Asallayevning “Badiiy san’atlar” ilmiy kitoblari va Dilmurod Quronov, Najmiddinn Komilov, Shuhrat Rizayev, Bahodir Karimov kabi istedod darg‘alarining ilmiy-tadqiqot ishlari uni mazmun-mohiyatini chuqurroq anglashga zamin yaratadi.

MUHOKAMA

She’riy san’atlar badiiy asarda ifodalangan g‘oyalarnin hayotiyroq, ta’sirchanroq ifodalanishga, lirik va epik timsollarning yorqinroq gavdalantirishga, misralar, bandlarning lafziy, nazokati, musiqiyliqi, jozibadorligini ta’minlashga xizmat qilgan. She’riy san’atlar muayyan badiiy tamoyillarga asoslangan. Bulardan eng muhimi she’riy san’atlarning asar mazmuni biolan uzviy bog‘liqligi sanaladi [3]. San’atlarning ichida

soʻzning takroriga asoslangan sanʼatlar aynan soʻzning shakliy jihatiga bogʻliq. Ularga: takrir, mukarrar, tardi aks, rad, rad-ul-matla, anaphora, epifora, assonans, tasbe, tasdir kabilar kiradi. Ular baytning muayyan bir oʻrnida kelib, misralar oxirida, boshida, yoki oʻrtasida takrorga tayaniob shakllandi.

Takrir. Takrorga btayangan sheʼriy sanʼat. “Takrorlash” maʼnosini beradi.

Asosan takror baytdagi taʼkidni ifodalash uchun ishlatiladi. Yusuf Xos Hojib:

“Qayusi qoʻpor, koʻr, qayusi qoʻnar

Qayusi chapor, koʻr qayu suv ichar” [4].

Baytda ajratib koʻrsatilgan soʻzlar asosan soʻroq shaklning taʼkidiga sababchi boʻlyapti. Takrir misralarda bir soʻzning xohlagan oʻrinda takrorlanib kelishidir.

Mukarrar. Bu sanʼat “qayta-qayta”, “usti-usti” maʼnolarini beradi. Baytdagi soʻzning muayyan oʻrinda takrorlanib, juftlanib kelishidir. Bu sanʼat takrorga yaqin turadi. Har bir baytda juft soʻzlarning qoʻllanishin mukarrarga xos xususiyat.

Quyidagi baytda koʻrishimiz mumkin:

“Doʻstlar, men telba ahvoligʻa yigʻlang zor-zor

Kim, solodur gaz-gaz oʻt koʻnglumga tushgan xor-xor” [5].

Aslida mukarrar sanʼati gʻazalning matlasida ishlatilgan juft soʻzning taʼsiri butun boshli gʻazalda ifodalanishidir. Buni Rashidi Fatvo (“Badoye ul-sanoyi” asrida) aytib oʻtadi.

Tasdir. Baytda boshlangan soʻz, uning oxirida ham takrorlanadi. Bu holat sadr (boshi) va ajuzda (oxiri) ifodalanadi. Sadrlar tuzilishiga koʻra 2ga (qancha soʻz bilan ifodalanishiga koʻra) boʻlinadi. Sodda va murakkab tasdiralar. Sodda tasdiralarga 1gina soʻz asos boʻladi. Murakkab tasdiralarga esa undan ortiq soʻzlar.

“Tayyor qilib sipohi jarror

Jarrorliq ichra barcha tayyor” [6].

Tasbe. Bu san'at tasdirga tamomon teskari, baytdagi misra oxiridagi so'z, keying misraning boshida ifdalanishi.

*“Alvon bila tok bargi **ra'no***

***Ra'no** kafaro nigori hino”[6].*

Tardi aks. Tardning ma'nosi “qaytarib berish”, “uzoqlashtirish”, aks esa

“zid”, “teskari” ma'nolarini beradi. Bu san'atda takrorlanuvchi so'zning o'rni qat'iy emas. Takrorlanuvchi so'z 2dan ortiq, o'rni almashib, takror holatda keladi. *“Quzg'abon ko'nglum **aloxuna alomon** ayladi Ne **alomon aloxonu**, xonumonim o'rtadi”[5].*

Rad ul matla. G'azalning matla qismidagi misra (g'azal bosh bayti, “shohbayt” deb aytiladi) maqtada (g'azal oxirgi bayti) takrorlanishi. Bu san'at badiiy mahorat me'zonlaridan biridir. San'at birinchi bo'lib Husayn Voiz Koshifiy asarlarida uchraydi.

*“Agar **ishqing havosida yog'ar har jola tosh o'lsun,***

Nishona har biriga dermen ushbu xasta bosh o'lsun.

Navoiy ashk durridek, tilarkim, ko'zda yer bergay,

Agar **ishqing havosida yog'ar har jola tosh o'lsun**” [7, 256].

Yaqin o'tmishdagi asarlarda yuqoridagi takrorlar boshqacha ko'rinishda, boshqacha nom bilan uchray boshladi. Bularga: anafora, assonas, epifora misol bo'la oladi.

Anafora. Takror-she'rdagi misra, gaplarning boshidagi so'z va so'z birikmalarning ,keying bandda takrorlanib kelishi.

“Endi odam quldek sotilmas

Endi odam o'tga otilmas,

Endi unga qafas bo'lmas jon,

Endi dunyo bo‘lmaydi zindon” [8].

Assonans. Badiiy nutqda ohangdorlik va tasvirlash bo‘yoqni oshirish maqsadida qo‘llanadigan fonitek usul. Unlilarning takror holatda kelishi, adabiyotda o‘zgacha ohangdoshlikni hosil qiladi. Bu esa musiqiylikini yuqori darajada oshiradi.

Epifora. Bu jumla ritorika bilan ham ifodalanadi. She’riy misrada bir xil so‘zlarning takrorlanishini o‘z ichia oluvchi yozma va og‘zaki nutq. Bu san’at ko‘proq hissiyotlik yuklaydi she’rga. Jumlaning takrorlanishi eksprissivlikni oshiradi.

NATIJA

“Adabiyotdagi badiiy tasvir, ifodalilik va xushohanglik vositalari badiiy san’atlar deyiladi. Buni o‘rganadigan fanni “Ilmi sano’ye” yoki “Ilmi bade” deganlar. Sharqda she’riyat asosiy janr bo‘lganidan ko‘pincha she’r san’atlari tushunchasi ham badiiy san’atlar ma’nosida qo‘llaniladi” [8, 3]. Butun boshli adabiyotni emotsionall-eksprissiv bo‘yoqda ifodalashda, tasviriy mubolag‘ani asarga

singdirishda badiiy san’atlarning o‘rni beqiyos. Ayniqsa takrorga tayangan san’atlar asardagi ma’noni ta’kidlab keladi. Badiiy san’atni shoir o‘z asarida atayin qo‘llamaydi, u yorning go‘zalligini ta’riflashda uning go‘zalliklari haqida so‘z ochganda beixtiyor san’atdan foydalanadi.

Yuqorida keltirilgan barcha san’atlardan bugungi kelib kitobxon badiiy lazzat oladi. Ma’naviy ozuqaga ega bo‘ladi. Bu san’atlardan foydalangan shoir haqiqiy san’atkordir deya olish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Jabborov, N. Maoniy ahlining sohibqironi. Toshkent. 2021. 11
2. To‘xliyev, B, Karimov. Adabiyot. Davlat. 2017. 204
3. Drobchenko, N. V., & Faxriddin o‘g‘li, F. M. (2024). COMPARATIVE ANALYSIS OF STUDENT ASSESSMENT METHODS IN EUROPEAN EDUCATION SYSTEMS. *PEDAGOG*, 7(12), 32-37.

4. Faxriddin o'g'li, F. M. (2024). THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE PROCESS OF ARTISTIC PERCEPTION IN THE PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF DRAWING FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES. *PEDAGOG*, 7(11), 5-10.
5. Faxriddin o'g'li, F. M. (2024). THE EFFECTIVENESS OF THE APPLICATION OF COMPUTER TECHNOLOGY IN LESSONS. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 3(26), 25-28.
6. Faxriddin o'g'li, F. M. (2023). O'ZBEKISTON VA FINLANDIYA MAKTABLARIDA TASVIRIY SAN'AT VA CHIZMACHILIK FANLARIGA QO'YILADIGAN TALABLARNING BIR-BIRIDAN FARQLANISHI. *Научный Фокус*, 1(7), 46-52.
7. Faxriddin o'g'li, F. M. (2023). KOMPYUTER VA UNING GLOBAL TA'LIMDAGI KREATIV O'RNI. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(6), 514-521.